

שלשת עמודי העולם *

"שמעון הצדיק היה משיירי כנסת גדולה'. הוא היה אומר: על שלושה דברים העולם עומד על התורה, על העבודה ועל גמילות חסדים".

הרב ישראל מאיר לאו

המשנה על רקע התקופה

תקופתו של שמעון הצדיק היא תקופת מעבר בין שלטון זר למשנהו, בין תרבות זרה לרעותה. לא פלא, איפוא, שנשאה היא בחובה זעזועים קשים וסכנות חדשות לעם היושב בציון.

לפיכך חשוב היה לנסח באופן תמציתי וברור את עיקרי היהדות ולשננס באזני העם. לולא זאת, לא היתה אפשרות לעמוד כצוק איתן בפני הרוחות הזרות, שנשבו ונשפו בעורף העם. בדבריו שינן שמעון הצדיק וחזר ושינן אותם העיקרים אשר עליהם עומד העולם:

על התורה - תורת ה' התמימה, שנמסרה למשה בסיני.

על העבודה - עבודת ה': עבודת הקרבנות והעבודה שבלב, היא התפילה.

על גמילות חסדים - "כי אמרתי עולם חסד יבנה"².

רקע הסטורי

שמעון הצדיק, משיירי הכנסת הגדולה, היה דור שמיני ליהושע הכהן הגדול, חברו של זרובבל בן שאלתיאל, מראשי שבי ציון בתחילת בית שני. אביו היה

* מתוך "אבות לדורי" על פרקי אבות, העומד בסדר לצאת לאור בקרוב.

1 עיין לעיל משנה א' על אחדותיה.

2 תהלים פט ג.

תקופתו של שמעון הצדיק עמדה בסימן שקיעת הממלכה הפרסית ותרבותה, ועליית ממלכת יוון ותרבותה. תרבות יוון הביאה בכנפיה את בשורת הסגידה לחומר, לחיי בשרים והוללות, ולהתפתחותה של תורת יוון הידועה. תורה זו, שצימחה את גדולי הפילוסופים, שיבחה והאלילה את המלחמה ומיסדה את העבדות. היא היוותה ומהווה ניגוד גמור ומוחלט לתורת ישראל. לא ייפלא, כי בד בבד עם שלטונם של היוונים בארץ, התעוררו בעיות ופרצות חמורות במסגרת הרוחנית של העם.

באותה העת פסקה "כנסת הגדולה", שהייתה המוסד הרוחני המנהיג את העם בארץ מאז תחילת בית שני. שמעון הצדיק היה, כאמור, משייריה והיווה את שלב המעבר אל הסנהדרין (מועצה ביוונית)⁴. שהחלה נרקמת ומתפקדת בתקופת תלמידיו.

הברייתא⁵ מספרת על תשועה גדולה, שנעשתה על ידו. בתחילת כיבוש הארץ ע"י אלכסנדר מוקדון, מלך יוון, נכנעו לפניו הכותים (השומרונים) ראשונים וביקשוהו, שיחריב את ירושלים והמקדש. הלה נענה לבקשתם ועלה על ירושלים להחריבה. משנודע הדבר לשמעון הצדיק, לבש את בגדי הכהונה ויצא לקראת אלכסנדר מוקדון מלווה בקבוצה מיקירי ירושלים. "כיון שראה לשמעון הצדיק, ירד ממרכבתו, והשתחוה לפניו. אמרו לו: מלך גדול כמותך ישתחוה ליהודי זה? אמר להם: דמות דיוקנו של זה מנצחת לפני בבית מלחמתי. אמר להם: למה באתם? אמרו: אפשר בית, שמתפללים בו עליך ועל מלכותך שלא תחרב, יתעוך עובדי כוכבים להחריבו? אמר להם: מי הללו? אמרו לו: כותיים הללו שעומדים לפניך. אמר להם: הרי הם מסורים בידיכם".

הברייתא מוסיפה ומתארת את גדולתו של שמעון הצדיק, ששימש בכהונה ארבעים שנה. חמישה דברים מונה הברייתא, שהיו בבית המקדש, ופסקו עם פטירתו, ואלו הם:

הגורל עולה בימין, לשון זהורית מלבין, נר מערבי דולק, אש של מערכה מתגבר, נשתלחה ברכה בעומר, בשתי הלחם ובלחם הפנים⁶. עליו נאמר הפסוק: "בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבא אליך וברכתך"⁷. שכן הוא היה האחרון, אשר

3 נחמיה יב יא.
4 עיין הקדמת תוס' יר"ט לסנהדרין וברטורה סוטה פ"ט, מ"א.
5 יומא סט א.
6 יומא לט א.
7 שמות כ כא.

זכה לגילוי שכינה, ואחריו לאזכה עוד אדם כלשהו לדרגה גבוהה זו. בן סירא, שהיה בן דורו, מתאר בספרו (פרק נ') את גודל פעליו של שמעון הצדיק, אשר פעל למען הכלל. מדבריו גם ניתן ללמוד על דמותו עוטה ההוד וההדר של הכהן הגדול, כפי שהיה שמעון הצדיק, בצאתו מן ההיכל ביום הכיפורים.

באותה שנה, שבה היה עתיד להסתלק מן העולם, הכין את מקורביו לרגע, שבו ימסור נשמתו ליוצרו. מששאלוהו: "מניין לך זאת?" השיב: כל יום הכיפורים נודמן לי זקן אחד לבוש לבנים ונתעטף לבנים ונכנס עמי. שנה זו נודמן לי זקן אחד לבוש שחורים ונתעטף שחורים ונכנס עמי ולא יצא עמי." ואכן לאחר הרגל הלה שבעת ימים ומת⁸.

טרם פטירתו מינה שמעון הצדיק את חוניו בנו תחתיו, אלא ששמעי בנו הבכור נתקנא באחיו. ברוב ערמתו קומם את אחיו הכהנים נגד חוניו אחיו, והללו ביקשו להרוג את חוניו. הלה נאלץ לנוס על נפשו לאלכסנדריא אשר במצרים ושם בנה מזבח הוא "בית חוניו"⁹.

כך תמה תקופת שמעון הצדיק אשר עליו ועל תקופתו מלמדת הגמרא¹⁰, בהקשר לפסוק¹¹: "ואף גם זאת בהיותם בארץ איביהם לא מאסתים ולא געלתים לכלותם להפר בריתי איתם" לא געלתים - בימי יוונים, שהעמדתי להם שמעון הצדיק".

הוא היה אומר

פעמים רבות מופיע הביטוי "הוא היה אומר" בפרקי אבות, ולא בכדי. ר' עובדיה מברטנורא מבהיר, כי "הוא היה אומר" הוא היה רגיל לומר, המשפט היה שגור בפיו ובלשונו.

הסבר נוסף לביטוי זה מובא בשם מהר"א מקידנוב:

כשהשמיעו התנאים דברי מוסר, כפי שהם באים לידי ביטוי במסכת פרקי אבות, לא הטיפו לאחרים דברים, שלא קיימו בעצמם קודם לכן. "הוא היה אומר" - קודם הוא בעצמו היה, אחר כך היה אומר לאחרים לנהוג כמוהו. הדוגמא

8 מנחות קט ב.
9 מנחות קט ב.
10 מגילה יא א.
11 ויקרא כו מד.

האישית היתה אבן יסוד לכל אימרה ומימרה, שהוצגה בפני העם כהוראה לביצוע.

על שלושה דברים העולם עומד: על התורה, על העבודה ועל גמילות חסדים

במשנה זו מדגיש שמעון הצדיק, כי על שלושה דברים העולם עומד: על התורה, על העבודה ועל גמילות חסדים. ואילו בסוף הפרק שנינו¹²: "רבן שמעון בן גמליאל אומר על שלושה דברים העולם קיים: על הדין, על האמת ועל השלום". לכאורה, קיימת סתירה בין שתי המשניות, ועל מה, אם-כן, עומד העולם?

יש להבדיל בין אותם שלושה העקרונות, אשר עליהם עומד העולם, המובאים במשנה זו, לבין אותם שלושה יסודות, שעליהם הוא קיים.

"העולם עומד" - מהן המטרות ומהי התכלית, אשר לשמה ברא הקב"ה את העולם? - תורה, עבודה וגמילות חסדים. ואילו, על מה קיים העולם, כיצד מחזיק הוא מעמד? - על האמת, על הדין ועל השלום. כיוון שללא שלום, ללא צדק וללא דין אין הוא יכול להתקיים!

היבט נוסף לשוני בין שתי המשניות מתבקש מן ההבדל, שבין הנדרש מן היחיד לבין הנדרש מן הציבור. עולמו הקטן של היחיד עומד על התורה, על העבודה ועל גמילות חסדים. זו התכלית המבוקשת ממנו, אלו שלושת הדברים, שהוא נדרש לקיימם. אולם "העולם קיים" - החברה, הציבור, העם אין הם יכולים להתקיים בלי אמת, בלי דין ובלי שלום. שלושה יסודות אלו מעצבים את פני החברה ומשווים לה דמות אנושית וחיי חברה תקינים. בלעדיהם ישלטו אך תוהו ובוהו. יוצא מכך, איפוא, שמשנה זו עוסקת ביחיד, ואילו משנתו של רבן שמעון בן גמליאל עוסקת בעולמו של הציבור.

מבט שטחי על המשנה מתמיהה במקצת. מדוע, בעצם, מונה התנא שלושה דברים, כאשר התורה, למעשה, כוללת את הכל: גם את עבודת הקרבנות וגם גמילות חסדים? היכן כתובים הלכות הקורבנות ודרך הקרבנות? ודאי בתורה. ומצוות של גמילות חסדים, מקורן גם בתורה, אם-כן, לשם מה הפירוט הנרחב הזה? אלא, התורה, הנוכרת כאן, אשר עליה עומד העולם, היא לימוד התורה טרם קיום המצוות. עולמנו האישי עומד, קודם כל, על קניית הידע. לאחר מכן,

לאחר רכישת החוכמה, יש להפוך את התורה מערך תאורטי, לימוד גרידא - למצוות מעשיות. להוציא את הנלמד מן הכח אל הפועל, הלכה למעשה.

הקיום המעשי כולל את שני הדברים: עבודת הבורא, היא עבודת הקרבנות בזמן שבית המקדש היה קיים, והתפילה, שבאה במקום הקרבנות.¹³ כמו שנאמר: "ונשלמה פרים שפתינו"¹⁴ דרשו רז"ל¹⁵: "מי משלם אותם הפרים, שהיינו מקריבים לפניך? - שפתינו!"

כך ש"עבודה" זה הקיום המעשי של המצוות שבין אדם למקום. וגמילות חסדים - אלו הן המצוות שבין אדם לחברו.

בלשון ה"תפארת ישראל" - התורה זהו החיוב, שחייב אדם לעצמו. העבודה - אלו הן החובות שחייב לקונו, גמילות חסדים - הוא החיוב שחייב לזולתו. כן גם מובא בשם הגר"א: תורה - בין אדם לעצמו, עבודה - בין אדם לקונו, גמילות חסדים - בין אדם לחברו.

על התורה - מניין?

"אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתיו"¹⁶, אומר הקב"ה. אלמלא התורה, ברית ה', לא היו שמים וארץ מתקיימים. רמז נוסף לקביעה זו חולף בין השיטין של סיפור בריאת העולם. כתיב¹⁷ "ויהי ערב ויהי בקר יום הששי" - הששי הידוע. אומרת הגמרא¹⁸ "מלמד שהתנה הקב"ה עם מעשי בראשית, ואמר להם: אם ישראל מקבלים את התורה אתם מתקיימים, ואם לאו, אני מחזיר אתכם לתוהו ובוהו".

יום הששי הוא הששי בסיוון, וגם ה' הידועה עצמה רומזת על ה' - חמישה חומשי תורה. אותו יום הששי בסיוון הוא התנאי לקיום השמים והארץ. לכן הדבר הראשון, שעליו עומד העולם, ולמענו נברא, הוא התורה. וכדברי בעל-הטורים: "בראשית" - ר"ת ב'ראשונה ר'אה א'לוקים ש'יקבלו י'שראל ת'ורה.

13 בראשית רבה סח, יא.

14 הושע יד ג.

15 פסיקתא דרב כהנא קסה ב, ילקוט שמעוני הושע תקלג.

16 ירמיהו לג כה.

17 בראשית א לא.

18 שבת פח א.

מובא בגמרא¹⁹ "אלמלא מעמדות (שישראל היו שולחים משלחות לעמוד על הקרבנות בעת הקרבנות, כהנים בעבודתם, לוויים בדוכנם וישראל במעמדם) לא נתקיימו שמים וארץ".

הגמרא מבססת את דבריה על סמך פסוקים בברית בין הבתרים²⁰. כשמבטיח ה' לאברהם את ארץ ישראל, שואל אברהם: "במה אדע כי אירשנה" באיזו זכות מגיע לי? אומר לו הקב"ה: "קחה לי עגלה משלשת ועז משלשת ואיל משלש, תור וגוול". אלו בעלי החיים שמהם בלבד היו מביאים קרבנות, ובזכות הקרבנות יש קיום לעם ישראל בארץ ישראל ולבריאה בכלל.

ה' עובדיה מברטנורא מביא ראייה נוספת לחשיבות עבודת הקרבנות. לאחר שיצא נח מן התיבה, העלה עולות במזבח. כתיב²¹ "וירח ה' את ריח הניחוח ויאמר ה' אל לבו לא אוסיף לקלל עוד את האדמה בעבור האדם" וגו'. מכאן, שההבטחה, שלא להביא עוד מבול על הארץ ולהשחית את היקום, באה בעקבות הקרבת הקרבנות. כיוון שהעמיד נח את עבודת ה' בראש מעייניו, ומייד עם צאתו מן התיבה נפנה להקריב קרבן, נגנזה כל גזירה שהיא, שעלולה היתה להביא כליה על העולם ונמנעה הכחדתו.

כאשר בעוונותינו המרובים חרב בית המקדש, ואין לנו לא כהן בעבודתו, לא לוי בדוכנו ולא ישראל במעמדו, באה התפילה, כדברי הנביא²² "ונשלמה פרים שפתינו". והיא היסוד השני, שלמענו נברא העולם. כבר במקורות מצינו שהתפילה משמשת בלשון עבודה, עבודת ה'. בדברים נאמר²³ "ולעבדו בכל לבבכם" - איזוהי עבודה שבלב, מה נקראת עבודה בלב? זו תפילה²⁴. התפילה היא כקרבן, נעשית בארץ ועולה לשמים. דוד המלך ביטא זאת באומרו²⁵ "תכון תפילתי - קטורת לפניך" - תעלה התפילה כקטורת זו, האמורה להיות מוקרבת לפניך "משאת כפי - מנחת ערב" ונשיאת כפי בתפילה תהא רצויה לפניך כקרבן התמיד של בין הערביים.

תכלית נוספת לו, לבניין העולם, והיא גמילות חסדים בין איש לרעהו, דכתיב²⁶ "כי אמרתי עולם חסד יבנה". תכלית זו נכבדה היא אף מעבודת הקרבנות ועולה עליהן. על הפסוק²⁷ "עשה צדקה ומשפט נבחר לה' מזבח" דרשו רז"ל²⁸ "גדול העושה צדקה יותר מכל הקרבנות", כיוצא בזה דרשו²⁹ את הפסוק³⁰ "כי חסד חפצתי ולא זבח".

יתר על כן, גמילות החסדים והצדקה הן שהכריעו את הכף בזכות בריאת האדם, כלשון המדרש³¹:

"בשעה שבא הקב"ה לברוא את האדם הראשון, נעשו מלאכי השרת כיתים כיתים וחבורות חבורות. מהם אומרים אל יברא, ומהם אומרים יברא. הדא הוא דכתיב³² "חסד ואמת נפגשו צדק ושלום נשקו". חסד אומר: יברא, שהוא עושה צדקות. שלום אומר: אל יברא דכוליה קטטה. מה עשה הקב"ה? גטל אמת והשליכו לארץ, הדא הוא דכתיב³³ "ותשלך אמת ארצה".

מה הציל, איפוא, את תכנית בריאת האדם?

העובדה, שהוא גומל חסדים ועושה צדקה. ועובדה זו דיה להצדיק את קיומו.

גדול לימוד תורה שמביא לידי מעשה

התורה היא, כאמור, הלימוד, ועבודה וגמילות חסדים הן המעשה, הזרועות של קיום התורה. הלימוד ללא המעשה הוא חסר ערך לחלוטין. ה"חפץ חיים" - מדגים זאת באופן פשוט באחד ממשליו.

משל למה הדבר דומה?

לעשיר, שהיו לו עסקים רבים. פעם נאלץ היה לנסוע לחו"ל, אולם פרטים שונים מעסקיו לא טבלו דיחוי עד שובו. לפיכך הכין רשימה מפורטת, שבה רשם מה

26	תהלים פט ג.
27	משלי כא ג.
28	סוכה מט ב.
29	פסיקתא דרב כהנא קמ ב.
30	הושע ו, ו.
31	בראשית רבה ח ה.
32	תהלים פה יא.
33	דניאל ח יב.

19	תענית כז ב, מגילה לא ב.
20	בראשית טו ח.
21	בראשית ח כא.
22	הושע יד ג, ועיין לעיל הערה.
23	דברים יא יג.
24	תענית ב א.
25	תהלים קמא ב.

יש לבצע מדי יום ביומו. את הרשימה נתן למשרתו, ואמר לו: בכל בוקר עליך לקרוא את הרשימה הזו, כדי שתדע מה לעשות. כשחזר, שאל את המשרת: האם עשית את אשר הוריתי לך לעשות?

כן, ענה המשרת, כל בוקר קראתי את הרשימה.

נו, שאל בעל הבית, ומה עוד?

זהו, השיב המשרת, כל בוקר קראתי בעיון...

נקל להבין, כי הרשימה זו התורה. וברשימה יש תרי"ג מצוות, האומרות לנו מה לעשות. יבוא אדם ויגיד: "קראתי את הרשימה, ואף קראתי בעיון". יפה, אבל בכך לא די. תלמוד תורה הינו דבר חשוב לאין ערוך, אבל יש לפעול לפי ההנחיות שברשימה. זו הסיבה, שלאחר היסוד – התורה – באות העבודה וגמילות החסדים.

גירסת הירושלמי

התלמוד הירושלמי³⁴ משתית את שלושת היסודות של שמעון הצדיק על הפסוק³⁵: "ואשם דברי בפיך, ובצל ידי כסיתוך לנטע שמים וליסד ארץ ולאמר לציון עמי אתה".

ואשים דברי בפיך - זו התורה.

ובצל ידי כסיתוך - זו גמילות חסדים (זה, שמוכן להושיט יד לזולתו, זוכה להיות מכוסה בצל שכינה).

לנטוע שמים וליסוד ארץ - אלו הקרבנות, שאלמלא מעמדות לא נתקמו שמים וארץ.

לאמר לציון עמי אתה - מפרש בעל "קרבן העדה": אם עושים אתם את שלושת הדברים הללו, ראויים אתם להיקרא עמי, עם ה'.

הסדר לפי הירושלמי, אם-כן, הוא: תורה, גמילות חסדים ועבודה.

גירסת המכילתא

במכילתא בפרשת בשלח נלמדים שלושת היסודות של שמעון הצדיק מן הפסוק בשירת הים³⁶: "נחית בחסדך עם זו גאלת, נהלת בעוזך את נוה קדשך".

נחית בחסדך - גמילות חסדים.

נהלת בעוזך - אין עוז אלא תורה, שנאמר³⁷ "ה' עז לעמו יתן".

אל נוה קדשך - זו עבודת הקרבנות, כיוון ש"נוה קדשך" הוא המשכן והמקדש.

כך, שהסדר במכילתא הוא: גמילות חסדים, תורה ועבודה.

מה פשר השוני בין שלש הגירסאות?

אין המשנה, הירושלמי והמכילתא חלוקות אלא כל אחת יוצאת מנקודת מבט אחרת. המשנה מונה את שלושת היסודות לפי סדר החיים. בגיל ילדות מתחילים בלימוד תורה: חומש, רש"י, משנה וגמרא. כשמגיע הילד לגיל בר-מצוה, הוא מגיע לשלב העבודה, משום שנכנס הוא לעול של מצוות. כשהוא מתבגר, ויש בידו גם אפשרויות של עשייה, מגיע השלב השלישי של גמילות חסדים. נמצא, שלפי המשנה הסדר הוא כסדר החיים: תורה, עבודה ורק אחר כך גמילות חסדים, כמו הנוסח בברכת ברית מילה "כשם שנכנס לברית כן יכנס לתורה, לחופה ולמעשים טובים".

לעומת זאת, מונה הירושלמי את שלושת היסודות לפי סדר חשיבותם וערכם. הערך הראשון תורה הוא הבסיס. אחרי כן באה גמילות חסדים. ורק לבסוף עבודת הקרבנות. מאחר שגמילות חסדים כוללת את שני היסודות גם יחד. הן בין אדם למקום והן בין אדם לחברו, בשעה שגומל אדם חסד עם זולתו, הוא מיטיב עימו, ובזה ממלא רצון הקב"ה, שנהיה גומלי חסדים. את עניין העבודה מזכיר הוא בסוף, מפני שעבודה היא, כאמור, בין אדם למקום. בין אם הכוונה לקרבנות ובין אם הכוונה לתפילה.

המכילתא מונה קודם את גמילות החסדים, אחר כך תורה ולבסוף את העבודה - הקרבנות, בהתאם לסדר ההסטורי של העולם. לפני מתן תורה עמד העולם על החסד. לאחר מכן עם קבלת התורה במעמד הר סיני, התווסף השלב השני, עמוד התורה, ולבסוף, לפי הסדר הכרונולוגי, "ועשו לי מקדש"³⁸ - זהו שלב הקרבנות.

36 שמות טו יג.

37 תהלים כט יא.

38 שמות כה ח.

34 מגילה פ"ג ה ו.

35 ישעיהו נא טז.

אברהם - חסד, יצחק - עבודה ויעקב - תורה

על הפסוק, המופיע בתחילת פרשת לך-לך³⁹ "ואעשך לגוי גדול ואברכך ואגדלה שמך", מביא רש"י את המדרש⁴⁰:

ואעשך לגוי גדול - זהו שאומרים "אלוקי אברהם"

ואברכך - זהו שאומרים "אלוקי יצחק"

ואגדלה שמך - זהו שאומרים "אלוקי יעקב"

יכול חותמין בכולם? - ת"ל "והיה ברכה" - בך חותמין ולא בהם.

ואכן, הברכה הראשונה ב"שמונה עשרה" היא ברכת האבות. בה אנו מזכירים את זכות שלושת האבות. אולם סיום הברכה "ברוך אתה ה' מגן אברהם" רק אברהם מזוכר. שואל על כך ר' צבי אלימלך מדינוב:

מה "איכפת" לאברהם אבינו, שיזכירו בסוף הברכה בחתימה גם את בנו ואת נכדו, הרי ידוע, כי בכל מתקנא אדם, חוץ מבבנו ובתלמידו?

ברור, שאין מדובר בקנאה. התשובה טמונה בהקבלה שבין שלושת האבות לבין שלושת היסודות של שמעון הצדיק: תורה, עבודה וגמילות חסדים. אברהם הוא עמוד החסד, אשר פעילותו העניפה בקרב הבריות ניכרה בהכנסת האורחים שלו, בפדיון שבויים ועוד. יצחק הוא כנגד העבודה. אם להתייחס לעבודת הקרבנות, הרי היה זה יצחק שנעקד על גבי המזבח. ואם להתייחס לתפילה, שהיא העבודה שבלב, הרי נאמר "ויצא יצחק לשוח בשדה לפנות ערב"⁴¹. אין שיחה אלא תפילה, שכתוב "תפילה לעני כי יעטוף ולפני ה' ישפך שיחו"⁴². ויעקב כנגד התורה, שעליו נאמר "יעקב איש תם ישב אהלים"⁴³. מסביר רש"י "יושב אהלים" - הכוונה היא לאהלו של שם ולאהלו של עבר, אשר שם היה יעקב יושב ולומד תורה.

כפי המשתמע מכך, שלושת היסודות: תורה, עבודה וגמילות חסדים הם מדותיהם של שלושת האבות: אברהם, יצחק ויעקב. כל אחד התרכז והשתלם באחד משלושת העמודים, אשר עליהם עומד העולם. ממשוך המדרש ואומר: אמר לו הקב"ה, לאברהם: אני מבטיח לך, שהבנים שלך ידגלו באלוקי אברהם,

39 בראשית יב ב.

40 פסחים ק"ז ב.

41 בראשית כד סג.

42 תהלים קב א.

43 בראשית כה כז.

יצחק ויעקב. כלומר, הם יעסקו גם בתורה, גם בעבודה וגם בגמילות חסדים. אבל כשנאמר לאברהם אבינו "ידע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום וענו אותם" וגו'⁴⁴. תהיה גלות ולא אחת בלבד, שואל אברהם את הקב"ה, "יכול חותמין בכולם"? האם הגלות תיגמר רק אם יקיימו את כל שלושת הדברים, ולא, לא יגאלו? אמר לו הקב"ה "והיה ברכה" - בך חותמין ואין חותמין בכלם, די שיהיו גומלי חסדים, שיאמצו את התכונה המיוחדת שלך, אשר בה אתה מצטיין, ובזה לבד יזכו לסיים את הגלות ולחזור בגאולה.

אבל מהי, בעצם, ההגדרה של המושג: גמילות חסדים?

גמילות חסדים אינה הלוואה כספית בלבד, מה שהשתגר כיום בלשונו כגמ"ח. גמילות חסדים כוללת את כל צרכי האדם הנזקק, והיא באה לידי ביטוי במצוות אין ספור כביקור חולים, הכנסת כלה, הלווית המת, נישום אבלים, פדיון שבויים, הכנסת אורחים, עצה טובה ועוד רבות. יש להבדיל בין מצווה זו לבין מצוות הצדקה, ועל כך אומרת הגמרא⁴⁵: בשלושה דברים גדולה גמילות חסדים יותר מן הצדקה. צדקה בממונו, גמילות חסדים בין בגופו בין בממונו. - שכן, גם בתמיכה פיזית, בעצה טובה, בחיוך, בהטיית שכם, ניתן לגמול חסד. צדקה לעניים, גמילות חסדים בין לעניים ובין לעשירים. - כל אדם זקוק לעזרה בדבר-מה ולעצה ותושיה. צדקה לחיים, גמילות חסדים בין לחיים ובין למתים. - שכן יש גמילות חסד של אמת לנפטר. עד כדי כך הפליגה הגמרא שאמרה⁴⁶ "אין צדקה משתלמת - מהו המדד לתשלום שכר עליה? - אלא לפי חסד שבה" - לפי אופן הנתינה, הרצון הכן להיטיב עם הזולת ולגמול לו חסד. זו תכונתו העיקרית של אברהם אבינו - גמילות חסדים - וזה העמוד השלישי עליו עומד העולם ובזכותו נזכה לגאולה השלימה.

דברי שמעון הצדיק ודברי אנשי כנסת הגדולה - זה מול זה

קיימת הקבלה בין שלושת הדברים, שמונה שמעון הצדיק משיירי כנסת הגדולה לבין שלושת הדברים, שהודגשו על ידי אנשי כנסת הגדולה במשנה הקודמת: "הוו מתונים בדין, והעמידו תלמידים הרבה ועשו סייג לתורה".

העולם עומד על התורה - לפיכך, אמרו אנשי כנסת הגדולה "העמידו תלמידים הרבה" השתדלו להרבות תלמידים ולהרבות תורה כדי לשמור על המשך קיומה

44 בראשית טו יג.

45 סוכה מט ב.

46 שם.

של התורה.

העולם עומד על העבודה ובכלל זה קיום המצוות שזו עבודת ה' - לכן אמרו אנשי כנסת הגדולה "ועשו סייג לתורה". כדי להרחיק אדם מן העבירה, ולמען לא יכשל בעוונות, יש להציב סייג וגדר מחד גיסא, ומאידך גיסא לדבוק במצוות.

העולם עומד גם על גמילות חסדים - ומשום כך אמרו אנשי כנסת הגדולה "הו מתונים בדין". מה עניין שמיטה אצל הר סיני? מה, בעצם, הקשר בין הדברים?

מסביר ר' שמואל די אוזידא ב"מדרש שמואל": אין לך גמילות חסדים גדולה מזו בפסק, שהדן דין מציל עשוק מעושקו ודן דין אמת לאמיתה של תורה. כמה מצפה ומייחל העשוק לדין, שבאומץ לב, בדעה ובהשכל יצילהו מיד עשוק. ואם, אכן, היה הדין מתון בדין, והציל את העשוק, הרי זו היא גמילות חסדים גדולה מאין כמוה.

יוצא, אם כך, ששלושת הדברים, שהדגישו אנשי כנסת הגדולה, כלולים הם בדברי שמעון הצדיק, האחרון שבהם.

על שלושה דברים העולם עומד - מעשה שהיה

בכל אחד משלושת העמודים גלום עולם מלא, אשר גדולי ישראל הקפידו בו במשך כל הדורות. מסופר על רבה של העיר פראג, ר' יחזקאל לנדא, הוא בעל ה"נודע ביהודה", שהיה מקפיד ושם דגש במיוחד על מצוות גמילות חסדים. בתוקף היה דורש מבעלי הבתים שיעסקו בכך הן בגופם והן בממונם. אולם, לדאבון לבו נוכח, כי אין הציבור שש לקיים את המצווה כהלכתה ונוהג בה בזלזול.

מה עשה?

נכנס לשיבה, שבביהכ"ס הגדול בפראג, שבה היה נותן שיעור מידי יום ביומו, סגר את הגמרא, ויצא לטייל בשוק המרכזי של העיר. הדבר הפליא את אנשי העיר, שמעולם לא ראו את רבם מטייל להנאתו ברחובה של עיר. הם פנו אליו תמהים: רבינו, מה קרה?

אמר להם: שולחן, שעומד בדרך כלל על שלוש רגלים, אם חסרה רגל אחת, ניתן על ידי תיכנון ובזווית מסוימת להחזיקו על שתי רגלים. אך אם גם הרגל השניה שבורה היא ורופפת, מה אפשר לעשות? לתקן אותה או, לחילופין, להסיר גם את הרגל האחרונה, ולנצל את השולחן לפחות כמגש וכמדרך כף רגל על הארץ.

העולם שלנו, אומר ה"נודע ביהודה", עומד על שלושה דברים, על שלוש רגליים: על העבודה, היא עבודת הקרבנות בביהמ"ק, אשר אינה קיימת כי "מפני חטאינו גלינו מארצנו ונתרחקנו מעל אדמתנו". נשאר לנו, איפוא, רק שתי רגלים: התורה וגמ"ח. אולם, אם אינכם מוכנים להחזיק את הרגל השניה של גמילות חסדים, ואתם מניחים לה להישמט מבין ידיכם, מה נשאר? נשארה רק התורה, נשארו רק השיעורים, שאני אומר בישיבה.

אלא, שעל רגל אחת בלבד אין העולם יכול לעמוד. אין הוא מסוגל להישאר ניצב על כנו ללא תיקון, אם אין אתם נוטלים לידיכם את האפשרות הראשונה, ומתקנים את הרגל השניה הרופפת, אזי, אין לי ברירה, ואני פועל לפי האפשרות האחרת - אני מסיר את הרגל הראשונה, היא התורה, ועולמינו ישען, חלילה, על הארץ: ללא התורה, ללא העבודה וללא גמילות החסדים - שלושת עמודי האיתן של היקום.

כך פקח את עיניהם ופתח את לבבם.